

UDK: 316.346.32-053.9:364(575.1)

Lobarxon A. ERYIGITOVA,

PhD, dotsent, Central Asian medical universiteti, Farg'ona, O'zbekiston
E-mail: lobarxoneryigitova@gmail.com, ORCID: Login: 0000 – 1110-2136

PhD, dotsent N.Imomova taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA YOLG'IZ KEKSALAR BILAN SOTSIogerontologik faoliyat olib borish tizimining SAMARALI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya

Maqolada O'zbekistonda yolg'iz va yolg'iz yashovchi keksalar bilan sotsiogerontologik faoliyat olib borish tizimini takomillashtirishning nazariy, institutsional va amaliy mexanizmlari sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Yolg'iz keksalik faqat oilaviy holat yoki bir kishilik xo'jalikda yashash bilan belgilanmay, balki ijtimoiy aloqalarning qisqarishi, ijtimoiy rollarning transformatsiyasi, subyektiv yolg'izlik, ijtimoiy izolyatsiya, raqamli tengsizlik va jamoaviy hayotdan uzoqlashish bilan bog'liq ko'p o'lchovli ijtimoiy fenomen sifatida asoslangan.

Kalit so'zlar: Yolg'iz keksalik, sotsiogerontologiya, ijtimoiy izolyatsiya, subyektiv yolg'izlik, ijtimoiy kapital, ijtimoiy integratsiya, mahalla, "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazi, ijtimoiy xizmat, faol keksayish.

ПУТИ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ СОЦИОGERONТОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С ОДИНОКИМИ ПОЖИЛЫМИ ЛЮДЬМИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье с социологической точки зрения исследуются теоретические, институциональные и практические механизмы совершенствования системы социogerontологической деятельности с одинокими и одиноко проживающими пожилыми людьми в Узбекистане. Одинокая старость рассматривается не только как семейно-бытовой статус, но и как многомерное социальное явление, связанное с сокращением социальных связей, трансформацией социальных ролей, субъективным одиночеством, социальной изоляцией, цифровым неравенством и снижением участия в общественной жизни.

Ключевые слова: Одинокая старость, социogerontology, социальная изоляция, одиночество, социальный капитал, социальная интеграция, махалла, социальные услуги, активное долголетие.

WAYS OF EFFECTIVE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF SOCIOGERONTOLOGICAL ACTIVITIES WITH LONELY OLDER PEOPLE IN UZBEKISTAN

Annotation

The article analyzes theoretical, institutional and practical mechanisms for improving sociogerontological activities with lonely and older people living alone in Uzbekistan from a sociological perspective. Lonely old age is interpreted not merely as a household or marital status, but as a multidimensional social phenomenon associated with shrinking social networks, transformation of social roles, subjective loneliness, social isolation, digital inequality and declining participation in community life.

Key words: Lonely old age, sociogerontology, social isolation, loneliness, social capital, social integration, mahalla, social services, active ageing.

Kirish. XXI asrda aholining demografik keksayishi alohida shaxs yoki oilaning xususiy muammosidan chiqib, ijtimoiy institutlar, ijtimoiy boshqaruv va jamiyat barqarorligiga ta'sir ko'rsatuvchi tizimli jarayonga aylanmoqda. O'zbekistonda ham katta yoshdagi aholi soni muttasil ortib bormoqda. Milliy statistika ma'lumotlariga ko'ra, 65 yosh va undan katta doimiy aholi soni 2013-yilda 1,19 mln nafar atrofida bo'lgan bo'lsa, 2025-yilga kelib 2,23 mln nafardan oshgan. Bu jarayon keksalar bilan ishlash tizimining faqat moddiy yordam yoki tibbiy xizmatga emas, balki ularning ijtimoiy aloqalari, jamoaga integratsiyasi, subyektivligi va hayot sifatiga yo'naltirilishini taqozo etadi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "yolg'iz yashash", "ijtimoiy izolyatsiya" va "yolg'izlik" bir xil tushunchalar emasligi ta'kidlanadi. Yolg'iz yashash insonning obyektiv maishiy holatini, ijtimoiy izolyatsiya uning ijtimoiy munosabatlar tarmog'i cheklanganligini, yolg'izlik esa mavjud ijtimoiy munosabatlar bilan shaxsning kutilmalari o'rtasidagi nomutanosiblik natijasida yuzaga keluvchi subyektiv holatni ifodalaydi. Shu sababli bir o'zi yashaydigan har bir keksa shaxs yolg'izlikni his qilmasligi, aksincha, farzandlari yoki boshqa yaqinlari bilan birga yashaydigan shaxsda ham kuchli ijtimoiy va emotsional yolg'izlik mavjud bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan O'zbekiston sharoitida "yolg'iz keksa" kategoriyasini faqat ma'muriy yoki ijtimoiy ta'minot mezonlari asosida belgilash

sotsiologik jihatdan yetarli emas. Uni kamida uchta o'lchamda – obyektiv yolg'iz yashash holati, ijtimoiy aloqalar tarmog'ining cheklanganligi va subyektiv yolg'izlik darajasi bo'yicha baholash zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yolg'iz keksalikni sotsiologik anglashda E. Dyurkgeymning ijtimoiy hamjihatlik konsepsiyasi muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. Dyurkgeym jamiyat barqarorligini individlarni bir-biri bilan bog'lab turuvchi ijtimoiy aloqalar va me'yorlar tizimi bilan tushuntirdi. Keks insonning mehnat jamoasi, oilaviy vazifalar yoki keng ijtimoiy munosabatlar tizimidan bosqichma-bosqich chiqishi ijtimoiy aloqalar zichligining kamayishiga olib kelishi mumkin. Agar bu yo'qotishlar yangi ijtimoiy rollar bilan kompensatsiya qilinmasa, ijtimoiy integratsiya zaiflashadi. T. Parsons nuqtayi nazaridan esa jamiyat o'zaro bog'liq institutlar va rollardan tashkil topgan ijtimoiy tizimdir[6]. Demak, keksalikda ijtimoiy rollarning o'zgarishi nafaqat shaxsning xususiy muammosi, balki butun ijtimoiy tizimning adaptatsiya mexanizmlariga bog'liq jarayon sifatida qaralishi lozim. Pensiyaga chiqish, turmush o'rtog'ini yo'qotish, farzandlarning alohida yashashi yoki migratsiyasi kabi holatlarda jamiyat keksa inson uchun muqobil ijtimoiy rollarni shakllantira olmasa, uning ijtimoiy faoliyat maydoni qisqaradi. P. Burdyening ijtimoiy kapital konsepsiyasi muammoning yana bir

muhim jihatini ochib beradi. Ijtimoiy aloqalar shaxs uchun faqat muloqot manbai emas, balki axborot, yordam, ishonch, nufuz va resurslarga kirish imkoniyatini ta'minlovchi kapital hisoblanadi[2].

Shu nuqtayi nazardan yolg'iz keksalikning og'ir shakli – bu nafaqat muloqot yetishmasligi, balki insonning ijtimoiy kapital zaxirasi qisqarishidir. E. Giddensning strukturatsiya nazariyasi esa keksa insonni ijtimoiy siyosatning passiv obyekti sifatida emas, balki ijtimoiy amaliyotlarni yaratishda ishtirok etuvchi subyekt sifatida qarash imkonini beradi[3].

Sotsiogerontologik faoliyatning zamonaviy modeli keksa shaxs uchun “xizmat ko'rsatish” bilan cheklanmasdan, uni qaror qabul qilish, jamoaviy hayot, avlodlararo muloqot va ko'ngilli faoliyatga jalb qilishni nazarda tutishi kerak.

Zamonaviy empirik tadqiqotlar ham ijtimoiy aloqalar va salomatlik o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Keksalikda yolg'izlik bir xil trayektoriyaga ega emasligini, uning uzoq vaqt davom etadigan, keksalik bosqichida paydo bo'ladigan va kamayib boruvchi shakllari mavjudligini xorijiy olimlar ham ko'p tadqiqotlarida o'rganishgan. Bu xulosa barcha yolg'iz keksalarga bir xil xizmat paketini qo'llash samarali emasligini anglatadi.

Rossiya sotsiologiyasida I.A. Grigoryeva keksa aholining ijtimoiy siyosati masalasini avlodlararo tengsizlik, ijtimoiy eksklyuziya va zamonaviy imkoniyatlarga kirish nuqtayi nazaridan tahlil qiladi[4]. Ye.I. Xolostova esa keksalar bilan ishlashda ijtimoiy xizmatlarning kompleks xarakterini, ya'ni maishiy yordam bilan bir qatorda ijtimoiy-psixologik, huquqiy, kommunikativ va reabilitatsion texnologiyalarning ahamiyatini ko'rsatadi[10].

A.A.Smolkinning ishlarida esa keksalikning jamiyat tomonidan ijtimoiy konstruiranishi, eyjizm, avlodlararo munosabatlar va keksa insonning ijtimoiy maqomi masalalari o'rganilgan. Muallif keksalikni faqat biologik yoki tibbiy diskursga bog'lab qo'yish ijtimoiy eksklyuziya xavfini kuchaytirishini ta'kidlaydi[8]. J.T. Toshenkoning “hayot sotsiologiyasi” yondashuvi esa insonning real xulq-atvori, ijtimoiy ongi va kundalik hayot dunyosini birgalikda o'rganish zarurligini ko'rsatadi[9].

Sotsiogerontologik o'lcham	Asosiy indikatorlar
Ijtimoiy aloqalar	qarindoshlar, do'stlar va qo'shnilar bilan aloqa chastotasi; ishonchli shaxsning mavjudligi
Subyektiv yolg'izlik	emotsional va ijtimoiy yolg'izlik hissi
Funksional mustaqillik	kundalik hayot vazifalarini mustaqil bajarish imkoniyati
Ijtimoiy ishtirok	mahalla, madaniy, ma'rifiy, diniy va jamoat tadbirlarida qatnashish
Raqamli integratsiya	telefon, messenjer, elektron davlat va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish
Ijtimoiy xavflar	beva qolish, migratsiya oqibati, kambag'allik, salomatlikning yomonlashuvi, yaqin insonni yo'qotish

Xalqaro amaliyotda ijtimoiy tarmoqlarni baholash uchun LSNS-6 kabi qisqa instrumentlardan foydalanilishi ularni O'zbekistonning milliy-madaniy sharoitiga adaptatsiya qilish imkoniyatini ko'rsatadi. Biroq xorijiy shkalani mexanik tarzda qo'llash emas, uni mahalla, qarindoshchilik, qo'shnichilik va avlodlararo munosabatlarning milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda validizatsiya qilish zarur.

“Ijtimoiy pasport”ni “ijtimoiy aloqalar profili” bilan to'ldirish ham bu borada yaxshi samara beradi. Bu ijtimoiy pasport orqali amalga oshirish mumkin. Ijtimoiy pasportda insonning daromadi, salomatligi, uy-joyi va ijtimoiy xizmatlarga ehtiyojlari bilan birga uning ijtimoiy munosabatlar xaritasi ham aks ettirilishi maqsadga muvofiq. Bunda keksa insonning kim bilan muntazam muloqot qilishi, favqulodda vaziyatda kimga murojaat qilishi, hafta davomida qancha marta uydan tashqari ijtimoiy faoliyatda ishtirok etishi, qanday ijtimoiy rollarni saqlab qolayotgani kabi ko'rsatkichlar qayd etiladi. Bu yondashuv P. Burdyening ijtimoiy kapital konsepsiyasi nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi.

Yana bir muhim jihat har bir yolg'iz keksa uchun individual sotsiogerontologik marshrut ishlab chiqish. Bu sotsiogerontologik xizmat standartlashtirilgan bir xil yordam paketi

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola nazariy-analitik xarakterga ega bo'lib, unda 2005–2025-yillarda nashr etilgan sotsiologiya, ijtimoiy gerontologiya va ijtimoiy salomatlik sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning ikkilamchi tahlili, qiyosiy tahlil, institutsional tahlil, tizimli yondashuv va normativ-huquqiy hujjatlar kontent-tahlilidan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and result). O'zbekistonda so'nggi yillarda ijtimoiy himoya tizimi institutsional jihatdan jiddiy yangilanmoqda. 2023-yil 1-iyundagi PF–82-son Farmon bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida Ijtimoiy himoya milliy agentligi tashkil etildi va ijtimoiy xizmatlarni mahalla darajasigacha olib tushish maqsadida “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlarida ijtimoiy xodimlar guruhlarini tashkil etish belgilandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2023. 2024-yil 11-martdagi 123-son qaror esa o'zgalar parvarishiga muhtoj yolg'iz va yolg'iz yashovchi keksalarga ijtimoiy xizmatlarni sifat jihatidan yangi asosda tashkil etish mexanizmlarini mustahkamladi[1].

Mazkur islohotlar institutsional jihatdan muhim qadam bo'lsa-da, sotsiogerontologik nuqtayi nazardan xizmatlar samaradorligini faqat qancha fuqaroga moddiy yordam, parvarish yoki maishiy xizmat ko'rsatilganligi bilan baholash yetarli emas. Asosiy natija keksa insonning ijtimoiy aloqalari tiklanganmi, jamoada ishtirok darajasi oshganmi, subyektiv hissi kuchayganmi, yolg'izlik darajasi pasayganmi – ana shu indikatorlar orqali aniqlanishi kerak.

Shu asosda yolg'iz keksalar bilan ishlashning amaldagi tizimini “muammo paydo bo'lgach xizmat ko'rsatish” modelidan “erta aniqlash – profilaktika – individual ijtimoiy marshrut – reintegratsiya – monitoring” modeliga o'tkazish maqsadga muvofiq. Amalda “yolg'iz” tushunchasining huquqiy-ma'muriy mezonlari zarur, ammo sotsiologik diagnostika uchun yetarli emas. Shu sababli keksa shaxsning ijtimoiy holatini baholashda quyidagi olti yo'nalishdan iborat sotsiogerontologik xavf profilini joriy etish taklif qilinadi.

emas, balki individual holatga mos marshrut bo'lishi zarur. Masalan, harakatlanish imkoniyati cheklangan keksa uchun uyda ijtimoiy xizmat va tibbiy patronaj ustuvor bo'lsa, jismonan faol, ammo ijtimoiy aloqalari cheklangan shaxsga klub, avlodlararo dastur, ko'ngillilik, ta'lim yoki madaniy faoliyat ko'proq samara berishi mumkin. Keksalar o'rtasidagi yolg'izlik va ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirishga qaratilgan intervensiyalarni tahlil qilib, barcha holatlarda bir xil universal usul samara bermasligini, intervensiyalarning inson ehtiyojlariga va kontekstga moslashtirilishi muhimligini xorijiy sotsiolog olimlardan Fakoya O. A., Makkorri N. K., Donnelly M. ham ko'rsatganlar. Shundan kelib chiqib, individual marshrut quyidagi ketma-ketlikda tuzilishi mumkin: aniqlash → kompleks baholash → xavf darajasini belgilash → individual xizmat rejasi → ijtimoiy integratsiya → qayta baholash.

Shuningdek, mahallani sotsiogerontologik integratsiyaning asosiy mezonstitutiga aylantirish amaliyoti ham kutilgan samara beradi. O'zbekiston jamiyatida mahalla faqat hududiy boshqaruv birligi emas, balki kundalik o'zaro yordam, qo'shnichilik, jamoaviy nazorat va ijtimoiy hamjihatlik amalga oshadigan ijtimoiy makondir. Shuning uchun yolg'iz keksalarni

institutsional muassasalarga ajratib qo'yishdan ko'ra, ularning o'z mahallasida ijtimoiy faolligini saqlash ustuvor bo'lishi lozim. Dyurkgeym nazariyasi nuqtayi nazaridan bunday mexanizm organik hamjihatlikning lokal shaklini kuchaytirishi mumkin. O'zbekiston sharoitida mahallada "faol nuroniy – yolg'iz keksa", "talaba – nuroniy", "yosh oila – keksa avlod" kabi ijtimoiy sheriklik mexanizmlarini shakllantirish yolg'iz keksaga yordam ko'rsatish bilan birga avlodlararo ishonch va ijtimoiy kapitalni ham oshiradi. Ayniqsa, yolg'iz keksani faqat yordam oluvchi sifatida emas, o'z hayotiy tajribasi va bilimlarini jamoaga qayta kiritadigan shaxs sifatida ko'rish muhim. Masalan, hunarmandchilik, milliy urf-odatlar, mahalla tarixi, oilaviy tarbiya va kasbiy tajriba bo'yicha "Nuroniy ustoz" dasturlarini tashkil etish mumkin.

Xulosa va takliflar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda yolg'iz keksalar bilan ishlash tizimini samarali

rivojlantirish moddiy yordam va maishiy xizmat ko'rsatish hajmini oshirish bilangina cheklanmasligi zarur. Yolg'iz keksalik – iqtisodiy, demografik, psixologik va tibbiy omillar bilan bir qatorda ijtimoiy aloqalar, ijtimoiy rollar va ijtimoiy kapitalning transformatsiyasi bilan belgilanadigan murakkab sotsiologik fenomendir. Shu nuqtai nazardan "yolg'iz yashovchi shaxs" va "ijtimoiy jihatdan yolg'iz shaxs" kategoriyalarini metodologik jihatdan farqlash lozim. Shuningdek, ijtimoiy pasport tizimiga keksa insonning ijtimoiy aloqalari, subyektiv yolg'izlik darajasi va jamoaviy ishtirokini o'lg'ovchi sotsiogerontologik modul kiritish maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuv yolg'iz keksalarning nafaqat moddiy va maishiy ehtiyojlarini qondirishga, balki ularning ijtimoiy kapitalini saqlash, avlodlararo hamjihatlikni mustahkamlash va jamiyat barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. O'zgarlar parvarishiga muhtoj shaxslarga ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatishning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish to'g'risida. 123-son qaror. – Toshkent, 11-mart 2024-yil.
2. Бурдые П. Практический смысл / Пер. с фр.; обш. ред. Н.А. Шматко. – СПб.; М.: Алетейя; Институт экспериментальной социологии, 2001. – 562 с.
3. Гидденс Э. Устройство общества: очерк теории структуризации. – 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2005. – 528 с.
4. Григорьева И.А. Социальная политика и пожилое население в современной России: вызовы и возможности // Мир России. – 2010. – Т. 15. – №1. – стр. 29–49.
5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Пер. с фр. А.Б. Гофмана. – М.: Канон, 1996. – 430 с.
6. Парсонс Т. О структуре социального действия / Под обш. ред. В.Ф. Чесноковой, С.А. Белановского. – М.: Академический Проект, 2002. – 877 с.
7. Смолькин А.А. Медицинский дискурс в конструировании образа старости // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Т. X. – №2(39). – стр. 134-141.
8. Смолькин А.А. Уважение к старости: социологическая концептуализация // Социология власти. – 2014. – №3. – С. 31–46.
9. Тощенко Ж.Т. Социология жизни: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2016. – 399 с.
10. Холостова Е.И. Социальная работа с пожилыми людьми: учебное пособие. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Дашков и К, 2012. – 344 с.